

Karlos Fuentes

KULTURA NEZAVISNOSTI

Kulturološki gledano, nezavisna Hispanska Amerika jednako je okrenula leđa svom indijanskom i crnačkom nasleđu, i jedno i drugo smatrajući „varvarskim“. Nasuprot tome, španska tradicija nas je dramatično podelila. Mnogi Hispanoamerikanci optužili su Španiju da je kriva za sve loše što nam se dogodilo. Majka domovina lišila je svoje kolonije svega što je činilo modernu Evropu, od verske slobode do ekonomskog bogatstva i političke demokratije. Zar u tom slučaju Španija nije kriva za naš dogmatski i konformistički balast, u kojem su standard i milosrđe predstavljali privilegiju izuzetka? Iz Španije su nam stigle sve te nesreće, baš kao i nasleđe okorele Crkve: drugim rečima, Španiji dugujemo sve što je moderan evropski svet smatrao neprihvatljivim. U političkom životu, osećali smo se izopštenima zbog odsustva demokratije, ništavnosti građanina i njegovih prava, distance između zakona i prakse, između vlade i potčinjenih.

Ne treba da nas čudi to što je veći deo hispanoameričke elite odbio špansku tradiciju, navodeći svoje razloge, na sav glas, u govorima koji su se nizali jedan za drugim. Sarmijento je govorio u ime brojnih Hispanoamerikanaca, sa mnogo strasti i jednako mnogo nedostatka osećaja za pravdu, ali pun radosne želje za ubijanjem bližnjeg svog, izjavivši da u Španiji nije bilo pisaca, naučnika, državnika ili istoričara, niti bilo čega vrednog pomena. Čileanski istoričar Hose Viktorino Lastarija napisao je da između Kolumba i Bolivara nije postojalo ništa osim „crne zime“ u Hispanskoj Americi. Argentinski pesnik iz epohe romantizma Esteban Ecéverija izjavio je da smo nezavisni, ali ne i slobodni, jer čak i kada nas ne tlačí špansko oružje, za tu zemlju nas vezuju njene tradicije.

Takvo uporno poricanje jednog od suštinskih delova naše sopstvene prošlosti otvorilo je, naravno, još jednu prazninu u našoj nezavisnoj istoriji, na način sličan političkoj praznini određenoj odsustvom monarhije. Taj ambis je, iznova, trebalo popuniti. Mnogi Hispanoamerikanci su se okrenuli ka severu, ka Sjedinjenim Američkim Državama, mladalačkoj republici Novog sveta koja je doživela momentalni uspeh, dok smo mi nizali poraz za porazom. Hispanoamerički liberali bili su veliki poštovaoci Sjedinjenih Američkih Država na početku naše dugačke, mučne i neminovne veze. Aplaudirali su vitalnosti, političkim institucijama i modernizovanoj snazi severnoameričke demokratije. Za njih su najveći gresi protiv konzervativnog kreda bili demokratija, kapitalizam, protestantizam, verska tolerancija i sloboda izbora. Radikalizam revolucije za nezavisnost u trinaest kolonija još više je otuđila konzervativne klase španske Amerike. Revolucionari pod komandom Vašingtona bili su neumoljivi u konfiskovanju zemlje od probritanskih poljoprivrednika, u slanju konzervativaca pred zid za streljanje i u primoravanju trećine stanovništva da pobegne iz Sjedinjenih Američkih Država u prihvatilišta za konzervativce u Kanadi, pa čak i da se, ponekad, udavi u morima Teranove.

Međutim, više od svega, hispanoamerički konzervativci plašili su se onoga u čemu su videli ekspanzivni potencijal mlade republike u kojoj se govorio engleski. U suštini, filozofiju

RED VOŽNJE

naše očigledne sudbine formulisali su Tomas Džeferson i Džon Kvinsi Adams. U jednom pismu iz 1821, Adams je napisao Henrijju Kleju sledeće: „Neminovno je da ostatak kontinenta bude naš“.

Rat protiv Meksika 1847. i gubitak polovine naše nacionalne teritorije od Sjedinjenih Američkih Država ubedio je pomenute liberale da su konzervativci valjano izmerili teritorijalne ambicije Servernoamerikanaca. Pitanje kulture nije tako lako rešeno. Ako ne prema Sjedinjenim Državama, u kom pravcu treba da okrenemo lice u potrazi za nadahnućem i modelima? U XIX veku latinoamerički čovek pronašao je neposredan odgovor u Francuskoj, naročito u Parizu, gradu koji je Bodler nazvao „prestonicom XIX veka“. Pariski uticaj mogao se osetiti od Haga do Alžira, i od Sankt Peterburga do Kaira. Ali u Meksiku, Bogoti ili Buenos Ajresu služio je da se zadovolji duboka potreba za ispunjenjem kulturne praznine koju je ostavilo odsustvo Španije.

Odricanje od Španije značilo je prihvatanje Francuske kao novog hrama slobode, dobrog ukusa, romantizma i svih dobrih stvari na ovom svetu. Tipično, drugi čileanski istoričar, Benhamin Vikunja Mekena, napisao je prilikom svog boravka u glavnom gradu Francuske 1853: „Bio sam u Parizu... prestonici sveta, srcu čovečanstva... kosmosu u minijaturi.“ A brazilski aristokrata Eduardo Pardo uzdiše: „Nema sumnje, Pariz je svet.“

U XVI veku, španska Amerika bila je evropska Utopija. Sada smo uzvratili taj kompliment i pretvorili Evropu u Utopiju Hispanske Amerike XIX veka. Grad Gvatemala čak je sebe nazvao „srednjoameričkim Parizom“. Naša je tajna želja, naravno, da jednoga dana Pariz sebe nazove „evropskom Gvatemalom“.

Loša strana tog divljenja prema Evropi, kao što ukazuje čileanski pisac Klaudio Velis u svojoj knjizi *Centralistička tradicija u Latinskoj Americi*, počiva u tome što se ono nije razvilo ka evropskom načinu proizvodnje, već samo ka evropskom načinu potrošnje.

Više klase u Latinskoj Americi oponašale su evropski senzibilitet u vidu trošenja, oblačenja, življenja; u stilu, arhitekturi i književnosti, kao i u društvenim, političkim i ekonomskim idejama. Međutim, nisu ga oponašale u sistemima evropske proizvodnje, jer bi to značilo da moraju da promene sisteme proizvodnje u Latinskoj Americi. Opera je postala simbol otmene i evropeizovane Latinske Amerike. Od neoklasičnog Teatra Hwares do raskošnog Teatra Kolon u Buenos Ajresu, sva pozorišta bila su zlatna, u crvenom plišu, sa obojenim kulisama, dugačkim pauzama između činova i izazovnim dekoletima. Zapravo, dolazak prve francuske krojačice u Bogotu, izvesne Madam Gotron, 1840-ih godina, dugo je smatran događajem za pamćenje, dokazom da je kolumbijska prestonica, napokon, postala moderan grad. Jedan kolumbijski novinar dodao je da je ukus Bogote, tokom njenog razvoja od mračnog provincijskog grada do moderne kosmopolitske prestonice, mogao slikovito da se prikaže omiljenim pićem viših klasa 1810 (tradicionalna hispanoindijanska čokolada), 1840 (francuska kafa) i 1860 (engleski čaj).

Uprkos svemu, takvo oponašanje *izvanlogike*, kako će je nazvati francuski sociolog Gabrijel Tarde, doneo je latinoameričkim gradovima izvesnu vitalnost, mada je u Latinskoj Americi XIX veka čak i smrt bila imitacija Evrope. Na groblju Rekoleta u centru Buenos Ajresa nalazi se Potemkinovo selo večnog života, Diznilend smrti u kojem su sahranjeni svi argentinski aristokratski vladari koji su, po svoj prilici, mislili da mogu da ponesu na drugi svet svoje ovozemaljsko bogatstvo. Treba se zapitati koliko je stoke, kantica mleka i bala oderane

kože bilo potrebno da se sagradi svaki od tih ekstravagantnih pogrebni spomenika, gde anđeli lete iznad buržujskih bisti istaknutih trgovaca, a Gavrilova truba večno svira iz groba uglednog argentinskog generala.

Rekoleta nam nudi viziju raja kao produžetka izobilja koje počiva na govedima i trgovini. Ali za to vreme, mi moramo da se vratimo na imanja, farme, plantaže ili pašnjake, jer nam je zadatak da ponudimo šećer, pamuk, vunu, kožu, kaučuk i pšenicu kako bismo održali stil života ekonomskog liberalizma u Latinskoj Americi, mada ne i stil života političkog liberalizma. Latinska Amerika, naravno, uključujući i Brazil, iskoristila je svetsku ekspanziju kapitalizma u XIX veku tako što mu je obezbedila sirovine, ali zato nama nije obezbedila kapital za ulaganje i štednju.

Naglasak našeg ekonomskog života stavljen je na spoljnu trgovinu, a ta potreba određena je faktorom koji je bio sasvim stran latinoameričkim inicijativama: ubrzani ekonomski razvoj zapadne Evrope i Sjedinjenih Američkih Država na svim poljima, uključujući stanovništvo, industrijalizaciju, obrazovanje, porast gradova, političke institucije, prevoz i trgovinu. Latinska Amerika učestvovala je samo u trgovačkoj dimenziji te ekspanzije, iskoristivši, dakako, revoluciju u sferi medija i transporta. Parobrod je bio prvo prevozno sredstvo te ubrzane trgovine. Godine 1876. prvi brod-hladnjača isplovio je iz luke Buenos Ajresa ka Evropi sa tovarom zaleđenog mesa. U istoj deceniji, prva količina argentinske pšenice izvezena je preko Atlantika. U fazi koja je usledila neposredno nakon sticanja nezavisnosti, Engleska je upravljala spoljnom trgovinom Latinske Amerike. Krajem veka, Sjedinjene Američke Države postale su nam glavni partner. Međutim, i jedna i druga sila upotrebile su iste instrumente ekonomske moći: sporazume povoljne za svoje trgovce; pozajmice i kredite; ulaganja; rukovođenje ekonomijom izvoza minerala, poljoprivrednih proizvoda i prirodnih proizvoda koje je zahtevala angloamerička ekspanzija. Privilegovana lokalna manjina služila je kao posrednik kako za izvoz tako i za naš uvoz evropskih i američkih dobara, koja nisu proizvedena u Latinskoj Americi, ali je za njima postojala potražnja kod stanovništva u velikim gradovima, kao i u unutrašnjosti naših republika.

Latinoamerički trgovci, u toj fazi ekspanzije, počeli su da uspostavljaju moderne međunarodne trgovačke veze, i uvideli da njihovo bogatstvo zavisi od kontinuiteta agrarnih struktura i mineralnih kolonija, velikih teritorijalnih prostranstava, intenzivne eksploatacije minerala i loše plaćene radne snage. Da li je to bio smisao Nezavisnosti? Vlasnici rudnika i zemlje stekli su ogromne profite, dok je većina stanovništva ostala u glibu siromaštva. Krajem XIX veka, očekivani životni vek većine Latinoamerikanaca bio je ispod 27 godina; u nekim krajevima nepismenost je dosegala 98% stanovništva, a više od polovine stanovnika živelo je na selu, mahom u uslovima krajnjeg siromaštva. „Liberalna pauza“, kako je Klaudio Velis nazivao tu fazu našeg nezavisnog života, zapravo je raširila siromaštvo tih kolonijalnih vremena na većinu naših građana.

U XIX veku postali smo siročad sopstvenog perifernog kapitalizma, grozničavo razmenjujući svoj izvoz za evropski i severnoamerički uvoz kako bismo održali sheme potrošnje u srednjim i višim klasama, uporno odlažući racionalno i radikalno razmišljanje zarad uvećanja bogatstva većine. Kapitalisti koji su vladali u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama nastavili su da zarađuju i da uvećavaju svoju ušteđevinu, ubrzano proširujući svoju produktivnost. Evropa i Severna Amerika priredile su sopstveni banket. Mi smo im dali desert:

čokoladu, kafu, šećer, voće i duvan. Rečenica Alfonsa Rejesa, u tom smislu, bila je tačna: Latinska Amerika je kasno stigla na banket civilizacije.

[...]

„Two to tango“

Što su latinoamerički gradovi više rasli, pašnjaci, pampe, imanja i doline postajali su sve veći magnet za veliki broj imigranata iz unutrašnjosti. U Argentini se taj fenomen odigrao ranije nego u drugim zemljama, iz jednostavnog razloga: nijedan drugi latinoamerički grad, na prelazu između dva veka, nije porastao tako brzo kao Buenos Ajres, koji je vrlo brzo postao ogroman centar, veoma privlačan za doseljenike.

Godine 1869. Argentina je imala jedva dva miliona stanovnika. Između 1880. i 1905. u zemlju je došlo tri miliona evropskih doseljenika. Godine 1900. trećina stanovništva Buenos Ajresa bila je rođena u inostranstvu.

Krajem XIX veka obe migratorne struje, unutrašnja i spoljašnja, gaučo i Evropejac, ujedinile su se na *mršavim obalama* Buenos Ajresa: „zvezde behu vodilje / gauču u pampi“.

Zvezde su ga odvele do grada, gde je sišao s konja samo da bi se izgubio na ulicama gradskih četvrti. Bez zakona, bez zemlje i bez društva, doseljenici iz unutrašnjosti zapravo su stari gauči, napušteni i dezorijentisani na pločnicima Buenos Ajresa. Tamo su se sreli sa evropskim doseljenicima, u gradskim barovima i javnim kućama. Grad usamljenih muškaraca, muškaraca bez žena. Svi su se prepoznali u tangu, muzici doseljenika u grad samoće, grad u tranziciji.

Tango nam pripoveda o osujećenosti, nostalgiji, krhkosti, nesigurnosti. Horhe Luis Borhes ga je nazvao „velikim buenosajreskim razgovorom“. Ali tango je, pre svega, moćan erotski doživljaj. Kako kaže engleska poslovice, za tango je potrebno dvoje, „two to tango“: muškarac i žena, zagrljeni. U tangu, par ispunjava svoju sudbinu, i pojedinačno i zajedno, ali istovremeno uviđa nemogućnost da upravlja njome. Otuda potiče precizna definicija tanga koju dugujemo kompozitoru Santosu Disepolu: „Tužna misao koja se pleše.“ Poreklo tanga jednako je tajanstveno kao njegovo današnje prisustvo. Ipak, bilo afričko ili mediteransko, nudi nam verbalni kontakt između njegove crne etimologije, *tang*, što znači dodirnuti, približiti se, i njegovog latinskog korena, glagola *tangere*, što takođe znači dodirnuti, prići, izvesti. Sve to, naravno, ima i osoben kastiljanski odjek: *tañer*, dobovati, naročito po gitari.

Kakvog god da je porekla, tango se na razmeđu dva veka otisnuo na put u inostranstvo, iz buenosajreskih bordela u pariske salone. Da li je tango bio još jedan desert koji smo izvezli, uz čokoladu, kafu, šećer i duvan? U svakom slučaju, postao je evropska senzacija, prvi ples u kojem su se parovi javno grlili. Papa Pije X zabranio je, kako je rekao, „taj divlji ples“. Kralj Ludvig II Bavorski zabranio je svojim podanicima da plešu tango, dok je u Engleskoj vojvotkinja Norfolk izjavila da je taj ples protivan engleskom karakteru i dobrim običajima. Ali muškarci i žene u toj zemlji odlazili su 1914. masovno na Večeri tanga u londonski hotel „Savoy“.

Uprkos međunarodnom uspehu, tango se uvek vraćao svojim korenima, Buenos Ajresu, i svom primarnom zadatku da dočara misteriju i mizeriju naših gradova, težak život ljudskih bića u našem urbanom konglomeratu. Ali u gradovima, kao i na selu, sva kultura proizišla

iz tih susreta, pomešana, nedolična i meleska, izlazila je na videlo, ispoljavala se u jeziku, u muzici, u pokretu tela, u gestovima, sećanjima i željama. Malo-pomalo, španska Amerika uviđala je da nije reč o jednostavnom odabiru između modernog i tradicionalnog, već o tome da i jedno i drugo treba održati u životu, u kreativnoj napetosti. Malo-pomalo, uvideli smo da potraga za kulturnim identitetom nije iscrpljena ekstremnim kosmopolitizmom ili šovinizmom, promiskuitetom ili izolacijom, civilizacijom ili varvarstvom, već da je usmerena ka inteligentnoj i kontrolisanoj ravnoteži između toga što smo mogli da uzmemo od sveta i toga što smo bili kadri da mu damo. Kulturna rasprava o nezavisnosti prošla je kroz sve te dileme. Plašili smo se da budemo to što jesmo, primorani da budemo nešto drugo, Francuzi, Amerikanci ili Englezi. Ta dilema jednostavno je održavala koliko nam je bilo teško da nađemo svoje mesto u svetu, da priznamo svet i da on prizna nas. Borili smo se sa sopstvenim osećajem za vreme i pitali se kako da živimo u sopstvenom kontekstu, a da se ne svedemo na opasnu zabunu između prošlosti kao nazadovanja i budućnosti kao napretka.

Kulturnim razvojem na svim nivoima, i elite i naroda, i prostote i prefinjenosti, otkrili smo da vreme, da bi zaista bilo istorijsko, mora jednako biti i prošlo i buduće, a to može biti jedino u sadašnjosti. Naravno, to su uvideli naši najbolji moderni umetnici.

Dijego Rivera, meksički slikar iz XX veka, napravio je mural 1940-ih godina za hotel „Prado“ u glavnom gradu Meksika, ispred parka Alameda. Na njemu je Rivera opisao san u kojem se nalaze sve istorijske ličnosti Meksika, od Konkiste do Revolucije. Taj mural predstavlja san, ali i duboku raspravu o našem identitetu: Da li bi naša kultura trebalo da bude domaća ili uvezena; indijanska, španska, severnoamerička ili francuska? Reč je o lažnoj dilemi, tvrdi kubanski pisac i patriota Hose Marti, koga možemo videti kako džentlmenski pozdravlja šeširod nekoliko dama koje prolaze muralom. Marti je, svojom učtivom skromnošću, pronašao ključ za rešenje te naše stare dileme. Ne samo što je sprečio opasnost da nekritički usvojimo modele razvoja, već je razvoj moćno povezo sa stvarnim potrebama naroda, stvarnim raspoloživim sredstvima nacije i istinskim sastavom društva španske Amerike.

Marti nam je predložio da izdvojimo svoja raspoloživa sredstva, da istaknemo ljude, potrebe, kulturu, tradicije, da iz svega toga izvučemo nacionalni model razvoja. „Vlada“ – napisao je u *Našoj Americi* – „treba da nastane iz zemlje. Duh (i) forma vlade treba da se pridržavaju specifičnih karakteristika zemlje. Vlada nije ništa drugo do ravnoteža između prirodnih elemenata jedne zemlje. „Na toj osnovi bismo možda mogli da izgradimo istinsku demokratiju, „ako Republika ne raširi ruke prema svima i ne pođe napred sa svima, ona umire“.

Zasnovanu na snazi samospoznaje, Marti je čak predvideo latinoameričku sposobnost da nezavisno učestvuje u međunarodnom svetu: „Narod koji želi da umre, prodaje samo jedan narod, a onaj koji želi da se spase, prodaje više od jednog... Treba uravnotežiti trgovinu da bi se osigurala sloboda.“

Martijevo rešenje i dalje je najbolje. Može da ispuni nacionalna očekivanja, a da se ne žrtvuje potpunog učešća u međusobno zavisnom i multipolarnom svetu koji nas čeka u XXI veku. To je, takođe, najzahtevnije od svih rešenja. Marti traži od nas da nikoga i ništa ne zaboravimo. Sveobuhvatna kultura kakvu je predložio Hose Marti ubrzo je našla sopstvene modele kod pisaca kao što su Nikaragvanac Ruben Dario, pesnik koji je nesumnjivo jednako pripadao hispanoameričkom i evropskom prostoru, ili u delu izvanrednog grafičara

na prelazu između dva veka, Hoseu Guadalupeu Posadi. I Marti i Posada, i Ruben Dario i Sestra Huana Ines od Krsta, ili vajar Alejžadinjo, crpeli su svoje originalno stvaralaštvo iz velikog bogatstva tradicija koje su, srećom, okosnica latinoameričkog postojanja. Za naše najveće umetnike kulturna raznolikost ne samo što nije bila teret, već je postala sam izvor kreativnosti.

Izvornik: Carlos Fuentes, El espejo enterrado, Alfaguara, Meksiko, 2010, str. 351–358. i 368–373.

*(Sa španskog prevela **Bojana Kovačević Petrović**)*